

SEBESTYÉN KINGA

KI- ÉS BETEKINTÉSEK

Gömöri György: *Elvándorlók és elvágódók. Esszék, tanulmányok*

■ Gömöri György kötete huszonegy olyan írást tartalmaz, amelyeket a szerző korábban már megjelenített olyan magyarországi folyóiratokban, mint például a *Holmi*, *Alföld* vagy a *Kortárs*, az erdélyi lapok közül a *Korunkban* vagy külföldön, pontosabban az ausztriai székhelyű *Bécsi Naplóban*. Ezeket az első megjelenési helyeket a kötet nem mulasztja el egységesített, pontos hivatkozásokkal összegezni a könyv végén. Ha az időintervallum felől nézzük ezt a listát, láthatjuk, hogy nem pusztán a megjelenési helyekre jellemző a sokféleség, sokszínűség, hanem az írások időben való egymáshoz viszonyulására is. Noha a legtöbb szöveg a 2010-es évek második felére datálódik, találunk a kötetben tanulmányt Petőfi íróirodalomhoz való kapcsolatáról 1989-ből, de egészen friss, 2021-es írást is, amelyben a szerző a Dsida *Psalmus Hungaricus*ának genezise körüli, régebbi és újonnan begyűjtött adatokat, következtetéseket tárgyalja. A kötetben a szövegeket három különböző alcím alatt találhatjuk meg: az első, amelybe a már említett két szöveg is tartozik, azonos a kötet alcímével, *Esszék, tanulmányok*, a második a *Műértelmezések*, ahol Kassák, Dsida, Pilszky és Vas István műveiről olvashatunk értelmezéseket, az utolsó pe-

dig az *In memoriam* címet viseli, melyben Gömöri olyan szerzőkről emlékezik meg, mint Csoóri Sándor, Borbély Szilárd, Konrád György, Vekerdy Tamás, Horváth Elemér vagy Sulyok Vince.

Ebből a vázlat szerű, a tematikus sokszínűséget egyelőre még nem is tárgyaló összegzésből is rögtön látszik, hogy a kötetben szereplő írások egy olyan válogatássá állnak össze, amelyet a sokszínűség, sokoldalúság, sokrétűség, tág perspektíva szavak jellemeznek a legjobban. Joggal merülhet fel tehát a kérdés, hogy milyen kötetkompozíció mentén állnak ezek össze mégis valamilyen egységé, egészé, ha összeállnak egyáltalán? Ha a kötet címét és a tartalomjegyzéket szem előtt tartva olvassuk Gömöri írásainak ezen válogatását, rögtön láthatjuk, hogy nem annyira az eklektikusság, mint inkább ugyanannak a gondolati struktúrának a sokféle, de egymás mellé rendelődő megjelenítése érvényesül még akkor is, ha ez utóbbi sem érvényesül maradéktalanul végig a kötetben. A könyv bevezető tanulmányának címe megegyezik a kötet elsődleges címével: *Elvándorlók és elvágódók*. Gömöri itt egy igen sajátos tipologizálás kereteit magyarázza, mutatja be. Azt mondja ugyanis, hogy a magyar irodalomban, beleért-

ve ebbe a régebbi, 19. század előtti értelemben vett irodalmat is, két fő alakzatot, viselkedésformát különíthetünk el, ami a szerzőket, s rajtuk keresztül természetesen bizonyos módon műveiket is érinti. Ez a két kategória nem más, mint az elvándorlók és az elvagyódók kategóriája s ezek alkategóriái. Előbbi az utazók majd hazatérők, valamint az emigrálók további csoportjaira osztható, utóbbiban pedig az elvagyódásnak a sokféle módja képezi az alcsoportokat. Az első emigrálók azok a diákok, mondja Gömöri, akiket nagyrészt a reformáció mozdít ki szülőhelyükről, ide sorolhatjuk például Szenci Molnár Albertet. Később változik a megnevezés, peregrinusokról, exulánsokról (bujdosókról) beszélhetünk, ide tartozik Mikes Kelemen. De ide sorolhatók mindazok a későbbi korokban az országot kényszerből elhagyó szerzők is, akik sorát Batsányi János kezdi a 19. században, s folytatja számos író és költő a háborúktól és diktatórikus nyomástól megnehezített 20. században. A kevésbé megfogható elvagyódók kategóriájában elsőként Berzsenyi Dánielt említi a szerző, aki nem külföldre, hanem a korabeli sárban fuldokló magyar valóság elől az antikvitásba és a dicsőségesnek képzelt magyar múltba vágyódik el. Az, hogy ez utóbbi kategória nehezebben megragadható, látszik abból is, hogy az emigráció témája többször és szó szerint is megjelenik a további írásokban, így például Petőfi barátjáról, Kerényi Frigyesről szóló szövegben, ahonnan megtudjuk, Kerényi először Angliába, majd 1850-ben Amerikába emigrál. A *Tengerre magyar? II.* című esszében, ahol olyan magyarok hajózási élményeit vizsgálja Gömöri, mint Kászonyi András, Bölöni Farkas vagy Szemere Bertalan, szintén

megjelenik az elvándorló alakja. Az elvagyódást azonban, mint kategóriaképző perspektívát a kötet ilyen értelemben véve és a bevezető tanulmányban írtakra visszautalva nem jeleníti meg. A figyelmes olvasónak azonban nem kerüli el a figyelmét, hogy például a *Klasszikus Debrecenből. Szabó Magda: Mézescsók Cerberusnak* című írásban, melyben a szerző főleg a címben említett regényét tárgyalja az írónőnek, a Berzsenyi-példa mintájára az elvagyódás jelenlétét ismerhetjük fel metaforikus értelemben a mitológia, a fantasztikum világába való elvagyódásként. Ugyanezt fedezhetjük fel abban a műértelmező írásban is, amelyben Dsida *Harum dierum carmina* című versét olvasva Gömöri egy általános, a külvilágtól egy sajátos nyugalmi állapotba elvagyódó beszélő megszólalását fedezi fel.

Természetesen ez az alapvetően kétosztatú tipologizálás sem teljes érvényű, mindenkire és mindenre feltétlenül érvényesíthető kategorizálás, hiszen tudjuk, ilyen nem is létezhet. A kötet maga is reflektál erre, a bevezető tanulmány záróbekezdésében Gömöri megemlíti például, hogy az olyan kortársak, mint Nadas Péter, Esterházy Péter vagy Krasznahorkai László esetében összeolvad az elvagyódás az ideiglenes elvándorlással, aminek nemcsak az az oka, hogy ők már szabadabban utazhatnak, mint a régebbi korok szerzői, hanem akár a nagy sikerű fordítások is ilyen tényezőkké válhatnak, s hozzátehetnénk, a globalizáció mindenféle irányú és formájú, az irodalmi életet kívülről és belülről is érintő hullámai is szerepelhetnek az okok között.

Továbbra is a kötetkoherencia felől közelítve a könyvhöz, az olvasónak feltűnhet, hogy Gömöri számos

alkalommal visszautal korábbi írása-ira, sőt az is előfordul, hogy az egyes szövegek szinte szó szerint megismételnek rövidebb részleteket a könyvben már korábban olvasott írásból, ahogy például az látható az *Arany János emlékkönyvi verseiről és A szabadságharc emlékezete egy 1850-es kiadványban* című tanulmányok esetében, ahol is Szendrey Júlia viselkedéséről idéz és foglal össze a szerző adatokat abból az időszakból, amikor még nem lehetett biztos információkat tudni az eltűnt Petőfiről. Ennél több figyelmet érdemelnek ugyanakkor azok a szöveghelyek, ahol Gömöri korábban megjelent, de a kötetbe be nem került egyéb írásaira, előadásaira utal vissza, ugyanis ezek esetében figyelhető meg az a reflexív, pontos és bizonyos értelemben egyszerre szerény és bátor gesztusa a szerzőnek, hogy korábbi álláspontját javítsa, felülírja. Ilyen szöveg a *Kortársunk, Ady Endre* című, amelyben Gömöri elmondja, hogy egy 1953-ban tartott előadásában azt állította, Ady olyan sokoldalú és nagyhatású költő, akinek üzenete korához kötött, forradalmisága pedig egy olyan társadalom kereteit feszegeti, amelyhez a ma emberének már kevés köze van, ilyen módon pedig a költőhöz és annak életművéhez is nehéz ma már kapcsolódni. Ehhez képest ebben a tanulmányban a szerző rávilágít arra, hogy egy ma egyre fontosabbá és kidolgozottabbá váló, egyszerre módszertani és szemléletbeli perspektíván, az emlékezetpolitika perspektíváján keresztül Ady öröksége sajátos módon válhat újra aktuálisá, elérhetővé a mai olvasó számára.

Gömöri reflexivitása, pontos figyelemmozgása abban is tetten érhető, ahogyan megválogatja azokat a nézőpontokat, vezérfonalakat, amelyekre írásainak nagy része épül a

kötetben. A fentebb bemutatott sajátos kétosztatúság mellett ugyanis ráirányítja a figyelmünket olyan nem szokványos, nem túl fontosnak tartott, a szakirodalom által egyelőre nem kimerítő módon feltérképezett területekre, mint például az emlékkönyvek. Igen érdekes például Petőfi vagy Arany életútjának, attitűdjeinek, viszonyainak feltérképezése az általuk írt emlékkerseken keresztül, hiszen ezekről keveset hall az olvasó. Erre vállalkozik a *Petőfi Sándor emlékkönyvi bejegyzései tükrében* és az *Arany János emlékkönyvi verseiről* című tanulmány. *A szabadságharc emlékezete egy 1850-es kiadványban* bevezetőjében pedig azt olvashatjuk, hogy a *Magyar írók albuma* című reprezentatív válogatás esetében olyan kevésbé ismert kötetéről van szó, amellyel érdemes foglalkozni. Ebben a tanulmányban Gömöri konkrét idézeteket értelmez, figyelembe veszi a Petőfi-kultusz alakulásának hatását, utánajár olyan aprónak tűnő részleteknek, mint például a *lapocska* szó pontos értelme Arany János Szendrey Júliának írt *Emléklapra* című költeményében.

Az önreflexiónak még egy utolsó megnyilvánulását szeretném megemlíteni, ami szorosban kapcsolatban áll a kötet alcímével és a huszonnolc írás kötetbeli elrendeződésének problémájával is. Amint már a bevezetőben említettem, három alcím adja meg a keretét a szövegek elrendeződésének: *Esszék, tanulmányok, Műelemzések* és *In memoriam*. Utóbbi kettő esetében egyértelmű a szövegek elhelyezése, valóban konkrét műelemzésekkel és megemlékező szövegekkel találkozunk, a besorolás azonban problematikusává válik az első alcím esetében, főleg ha figyelembe vesszük, hogy az milyen kiemelt szerepet kap azáltal, hogy egyben a kötet alcíme is. A valóban

tanulmány- és esszétípusú, esetleg tanulmány- és esszészertő írásokon kívül olyan szöveghelyekkel is találkozhatunk, ahol Gömöri a következő metagesztus értékű megjegyzéseket írja bele a szövegekbe: „hadd fejezzem be ezt az ide-oda csapongó esszét (*olvasmányélményt?*)” (*Ne keresd a magyart... úgylis megtalálsz*, 152. (kiemelés tőlem)) vagy „ezzel be is fejezném *emlékezéseimet*” (*Negyven éves Az ismeretlen fa*, 138. [kiemelés tőlem]), de idetartozik a már címében is műfaji kérdést felvető, datálással rendelkező *Karanténnapló, történeti párhuzamokkal*. Persze ezek a műfaji kérdések, besorolási problémák nem vesznek el a kötet értékéből, a könyv alcíme azonban a kötet egy alaposabb átforgatása nélkül vagy azt megelőzően megtévesztő lehet az olvasó számára, aki esetleg ténylegesen tanulmány- és esszé-kötetet szeretne a kezébe venni.

Láttuk tehát, hogy a szó szoros értelmében a kötet nem tesz eleget az alcím alapján megjelenő olvasói elvárásoknak, ugyanakkor olyan felépítéssel és tematikus variációval rendelkezik, hogy sok és sokféle olvasó számára nyújthat tartalmas olvasásélményt. Az irodalomban jártasabb, s a rejtett részletekre, új perspektívára kíváncsi olvasó számára bizonyára kiemelten érdekessé válnak azok az írások, amelyekben a fentebb már említett kevésbé ismert, nem konvencionális nézőpontok felől közelít egy-egy szerzőhöz Gömöri. Ugyanilyen szakmai érdekesség lehet az is, ahogy a szerző *Az ismeretlen fa* című, 1977-es lengyel fordításantológiájának szövegválasztási kritériumait tárgyalja az egyik esszé keretén belül. Mind a szakmabeli, mind a laikus olvasóknak érdekfeszítőek lehetnek a szerző teljességgel és bevallottan szemé-

lyes megemlékezései, hiszen ezek olyan oldalait villanthatják fel egy-egy elhunyt szerzőnek, amelyekről az olvasók eddig talán nemigen értesültek, például, hogy miért állíthatja Gömöri, hogy Vekerdy Tamás az 1956-os forradalom kirobbanásának egyik kulcsalakjának is tekinthető. A műértelmezéseket logikus építkezés, alapos érvelés és kibontás jellemzi, Gömöri könnyedén vezeti végig az olvasót értekezéseinek gondolatmenetén úgy, hogy közben nem mulaszt el korábbi kritikákra, értelmezésekre utalva szorosabb kapcsolatot kialakítani saját írása és az irodalomtörténetben már létező értelmezések között. Mindehhez végig olvasmányos, igen könnyed, a kötet humorához illeszkedően mondhatnánk, olvasóbarát nyelvezet tartozik, ami néhol kifejezetten vicces megfogalmazásokkal tarkított (például „makaróni-típusú kis Aranyvers”). (74.)

Gömöri György ezen kötete tehát egy műfaji és tematikus szempontból is változatos válogatás, amelyben ötvöződik az irodalomtörténeti, történelmi és politikai tudás a személyes emlékekkel, egyéni értelmezésekkel, önreflexív megszólalással. *Az Elvágódók és elvándorlók* kitekint a magyar irodalom különböző korú – az utazásokon keresztül – helyű, valamint jelentőségű vonatkozásaira, sőt a magyaron túl hangsúlyosan például a 20. századi lengyel irodalomra is, miközben sokrétű reflexivitásában, személyes tapasztalatokra való építkezésében folyamatosan tekint befele is. Közben pedig mindvégig olyan nyelvhasználatot működtet, amely az olvasó számára biztosítani tudja, hogy ne vesszen el ebben a komplexitásban, hanem együtt haladjon a kötet lendületével.